

Levenskunst in duistere tijden

Als je afgaat op de titel, lijkt de biografie van Bertolt Brecht (1898-1956) die de Duitse germanist Jan Knopf heeft geschreven, sterk te zullen inzoomen op de privépersoon, de schrijver achter het werk. Het tegendeel is het geval. Natuurlijk kun je uit het levensverhaal veel afleiden over wat voor iemand BB was (soms zelfs intieme details, zoals dat hij zich niet graag waste), maar veel belangrijker is het voor Knopf te achterhalen waar het Brecht om ging en onder welke voorwaarden hij zijn werk heeft gecreëerd.

De hoofdstukken verwijzen dan ook naar de uiteenlopende maatschappelijke systemen en politieke regimes waarin de schrijver heeft geleefd: het Duitse keizerrijk, de Republiek van Weimar, het Duitse fascisme en als gevolg ervan de Duitse tweedeling. Brechts leven en werk zijn er onafscheidelijk mee verbonden. Hij was immers niet het type schrijver dat aan zelfexpressie wilde doen, maar wou gericht getuigenis afleggen van de maatschappij en de tijd waarin hij leefde, meer nog: hij wilde die veranderen. Wie iets van Brecht afweet, associeert hier automatisch de begrippen 'marxisme' en 'communisme', maar Knopf wijst er herhaaldelijk op, hoe moeilijk diens kritisch-materialistische houding te begrijpen is.

Brecht kante zich tegen vaststaande wereldbeelden, wantroude alleen al het begrip 'ideologie' en vond niets erger dan 'idealisme'. Dat laatste verweet hij trouwens zijn zogenaamde leermeester in het marxisme, Karl Korsch. In zijn onvoltooide *Tui-roman* dreef hij de spot met de wereldvreemde intellectuelen voor wie het bewustzijn het zijn bepaalt. 'Denken', schreef hij, 'is iets dat op problemen volgt en aan het handelen voorafgaat.' Het moest dus betrokken zijn op de praktijk, die veelal complexer is dan een denksysteem kan bevatten. Maar dat belet niet dat juist in het blootleggen van tegenstellingen, in het ontmaskeren van valse pretenties vooruitgang kan worden geboekt.

In de late jaren van de Republiek van Weimar en net voor de nazitijd was Brecht volgens zijn biograaf het productiefst. Hij ontdekte de voordelen van het collectieve scheppingsproces, vond talrijke nieuwe genres uit, zag als een van de eersten het belang in van de techniek en de moderne media (radio, film) en van de zogenaamd populaire cultuur (boksen, variété) voor een theater en een literatuur die rekening hielden met de gewijzigde omstandigheden. Voor Brecht was het klassieke individu verdwenen voor een 'dividu', een door allerlei machtsinvloeden en belangen verdeeld wezen.

Knopf deelt zijn hoofdstukken op in korte onderdelen van telkens een paar bladzijden, onder een intrigerende titel en voorafgegaan door een treffend en vaak weinig gekend citaat van

Brecht. Hij schrijft levendig maar compact, en gaat er duidelijk van uit dat de lezer al enigszins met Brechts leven en werk vertrouwd is. Dat kan storend werken, wanneer bijvoorbeeld onvoorbereid de naam Helene Weigel valt (en pas later wordt uitgelegd hoe deze Weense actrice zijn vrouw en, zoals al zijn geliefden, belangrijke medewerkster werd) of wanneer een van de vele stukken van Brecht wordt geanalyseerd zonder dat vooraf de korte inhoud wordt gememoreerd.

Deze biografie heeft duidelijk niet gekozen voor sensatie (zoals John Fuegi die Brechts polygamie ten onrechte als uitbuiting interpreteerde – onder het motto ‘sex for text’) of voor het gladstrijken van plooiën (zoals Werner Mittenzwei die Brechts moeilijkheden in de DDR onder tafel veegt). De samenwerking met vrouwen en vrienden (zoals de componisten Kurt Weill, Hanns Eisler en Paul Dessau en de decorontwerper Caspar Neher) komt goed uit de verf. Weldoend is ook dat de intermedialiteit, bijvoorbeeld de vernieuwing in het muziektheater en de film, niet alleen literair of teatraal maar ook muzikaal en filmisch wordt geanalyseerd. De ballingschap in Scandinavië en de Verenigde Staten krijgt veel scherpere contouren dan tot nog toe het geval was. Ook op de omgang met Walter Benjamin, George Grosz en met rechtsnationalisten omstreeks 1930 laat Knopf nieuw licht schijnen. Telkens valt op hoezeer de auteur, decennialang leider van het Brechtcentrum in Karlsruhe, behalve de archiefstukken ook het tijds kader tot in de finesses kent.

Hallucinant om te lezen is het slothoofdstuk over de tijd in de DDR, waar Brecht ‘volksvreemde decadentie’ wordt verweten, alsof de nazi’s niet van het toneel verdwenen zijn; Jan Knopf lijkt bijna moedeloos te worden. Het is jammer dat hij hier nauwelijks op Brechts poëzie ingaat, temeer omdat hij in andere publicaties subtiel de politieke verzetskracht in de *Buckower Elegien* uit de jaren 50 heeft aangetoond. Soms lijkt de buitengewone vertrouwdheid met zijn onderwerp de biografie te hinderen om informatie te doseren en zo nodig te introduceren, omdat ze voor hemzelf vanzelfsprekend is. De ideale volgorde: eerst Klaus Völkers in het Nederlands vertaalde, degelijke en vlot leesbare *Bertolt Brecht. Een biografie* lezen, vervolgens je kennis uitdiepen met *Lebenskunst in finsternen Zeiten*.

Erik de Smedt

Jan Knopf, *Bertolt Brecht. Lebenskunst in finsternen Zeiten. Biografie*, Carl Hanser Verlag, München, 2012, 558 blz., 27,90 euro, ISBN 978-3-446-240001-8.

verschenen in: *Streven*, februari 2013